

Жив собі та був собі...

А втім, це тільки в казках так починається — жив собі та був собі,— а в нас не казка, а щонайправдивіша, можна б сказати, невигадана повість про дивного-предивного лелечича, котрий виріс на хаті в діда Щедрія в літо тисяча дев'ятсот вісімдесят четверте.

У селі, що стоїть при самому впадінні блакитної Орільки в голубу Оріль, ще й досі розказують, як дід Щедрій та навчив у те літо молодого лелечича людської мови. Дивина, та й годі! Буцімто однієї вітряної ночі випало з гнізда лелеча, котре й літати ще не тямило, і скотилося з хати аж у двір. От старий його підібрав, виходив, як дитину, і назад у лелече гніздо посадив. Звідтоді, розказують дідові односельці, те лелеча й заговорило по-людському.

Так це було чи ні, я достеменно не відаю, але молодий орільський лелечич, з яким я познайомився того літа під час своїх рибальських мандрівок по Приоріллю, і справді розумів мову людську. Хоча виду, звісно, і не подавав. Та коли дід Щедрій, накопивши в березі трави (а він любив застеляти в своїй хаті долівку молодю травою), сказав йому: "Ходімо, Лельку...", птах кивнув головою на знак згоди і рушив з дідом до села. Так вони і йшли левадою: старий помаленьку дріботів собі з мішечком трави за плечима, а поруч з ним крокував цибатий лелечич. Як відставав, то, змахуючи крилами, підбігом наздоганяв старого і знову йшов поруч. Старий щось до нього гомонів, а білий птах схвально кивав головою й іноді навіть жваво тріскотів червоним дзьобом — щось дідові по-своєму, по-лелечому говорив. А дід, слухаючи його, вигукував: "Та ну-у?!"

"Еге,— сказав я сам собі і щось було, пригадую, з цього приводу подумав, але тут у мене клюнуло, поплавець пірнув, і я чимскоріш схопився за вудку. І такого краснопера витягнув, що коли б поруч були рибалки, то вони б тільки позаздрили мені. Не встиг я краснопера і з

гачка зняти, як на другій вудці поплавець — хить-хить!.. І хутко зник під водою... І тут почався такий кльов, що я враз забув і про діда Щедрія, і про його дивного-предивного лелечича, бо справжній рибалка, коли в нього клює, про все на світі забуває.

Вже в надвечір'я, поспішаючи на останній автобус, на хвилюку забіг до старого. Оскільки я вже не мав часу на бесіду, то у двір не зайшов, а лише на ворота сперся та й кажу:

— Діду Тарасе, і як це вам вдалося так здорово навчити лелечича, що він навіть людей розуміє?

Тут дід Щедрій почав напускати туману, що все то байки людей, охочих до теревенів, що він нарочито не вчив лелечича людської мови. Виходжуючи його після падіння з даху, він лише гомонів до лелечати, як до дитини, ну хіба ще казками його забавляв... Якими!.. Та тими, що колись синові своєму, як він маленьким був, розказував. А більше нічого такого... А Лелько (так старий назвав те лелеча) і навчився розуміти мову людську.

(Забігаючи наперед, скажу, що я консультувався у відомих фахівців — біологів, орнітологів та інших учених,— і вони авторитетно запевнили: все, що говорить дід Щедрій, чистісінька правда. Бо коли до пташини там, а чи до звірини ставитись по-людському, то пташина та, а чи звірина, і справді легко навчаться розуміти людей. Навіть з півслова).

— Таке воно тямковите вдалося,— запевняв мене старий, поглядаючи на свою хату, де у великому гнізді вже всідалося на ніч лелече сімейство (тільки глава того сімейства — старий лелекун — задумливо стояв на бовдурі: він завжди на ньому стоячи ночує).— Скажу тобі по секрету,— додав дід Щедрій,— лелеки — дуже мудрий народ, розуміють, що й до чого. І до грамоти зело вдатні.

Я, пригадую, ще щось хотів було запитати старого, ало на сусідній вулиці вже мелькнув автобус. Кwapно попрощавшись з дідом, я бігцем подався до зупинки, бо сьогодні мав їхати в одне термінове відрядження і, отже, затриматись бодай на ніч у діда Щедрія аж ніяк не міг... Але пообіцяв йому, що неодмінно, як тільки-но владнаю справи, то заскочу до нього в гості та заодно й порибалю на Орелі, і про Лелька поговоримо...

Давно відомо: не так воно складається, як гадається.

За невідкладними справами та клопотами, за суєтою суєт усе ніяк не міг я знайти часу, щоб з'їздити в те село та на писати щось про крилатого дідового вихованця. А воно ж як заніколиться, то надовго. Одне слово, так я закрутився, що незчув, як і літо збігло. Коли ж нарешті вибрався, то лелеки вже полетіли в теплі краї. З ними полетів і Лелько, лишивши дідові Щедрію таку свою адресу: Африка, Кенія, район озера Вікторія, колонія приорільських лелек, Лелькові, котрий виріс на хаті в діда Щедрія...

Я переписав ту адресу до блокнота і вже вдома написав Лелькові листа. (Тільки не думайте, будь ласка, що все це казка чи фантастика якась, ні. Все це чистісінька правда, у мене в блокноті — я вам при нагоді його якось покажу — й досі зберігається Лелькова адреса. Лелеки, щоб ви знали, дуже грамотні і дуже люблять писати листи. Особливо, коли зимуючи в Африці, скучують за своїм краєм).

Отож, я написав Лелькові в Африку (в листі нагадав про нашу зустріч у Приоріллі, про своє знайомство з дідом Щедрієм), і по якомусь там часі (здається, через місяць) від Лелька надійшов лист. Справжній-справжнісінький. У конверті, з грифом "авіа", з кенійськими марками, на яких була зображена савана, дерево баобаб і страус на передньому плані. Лист навіть був проштемпельований поштою. І ось що написав у тому листі Лелько (якщо хто з читачів поцікавиться листом, то він зберігається у мене, і я можу показати його бажавчим. І навіть дам потримати лелечий лист у руках):

"Як я живу?.. А так, як і всі лелеки,— зимую в Африці. Стою оце на спині в одного місцевого бегемота, котрий, рятуючись від спеки, по самі вуха заліз у руду болотяну муляку та й спить стоячи. І все йому ніпочім. Бо він вдома, і спішити йому нікуди. І мріяти ні про що, тож і спить. А я стою в нього на спині, і мариться мені, буцімто я не в Африці, а вдома, у далекому-предалекому звідси краї. І ніби переді мною не вигоріла савана з білими кістками буйвола під баобабом, а рідний, зелений і ніжний край, де в Оріль впадає Орілька... Бачу село в садках, верби бачу на леваді зеленій, де чинно та гречно походжають мої друзі-лелеки. Крайньою від левади стоїть очеретом крита хата діда Щедрія, а на його хаті бачу гніздо мого батька. У ньому я народився і виріс. Оце саме гніздо, з якого я колись у буряну і чорну ніч випав і впав аж у двір, де мене підібрав і виходив дід Щедрій. І бачу, як над гніздом, над дідовою хатою, над селом, над садками й полями, над Орілью з Орількою, над усім тим світом висить дзвінке блакитне небо, у якому я колись вчився літати. І гудуть у небі, як у дзвони, молоді приорільські вітри, і їхній дзвін бринить у мені й досі... У нашому великому гнізді, яке починав мостити колись ще мій прадід, а дід з батьком ми розширили його та підновлювали, крім мене, було ще сестрички. Та навіть учотирьох усе одно було просторо, спекотні дні, коли сонце сягало зеніту і припікало аж мама розправляла над нами свої великі крила, і нам, чатам, так добре було сидіти в затінку, що їй дарували мамині крила... А тато, коли ми були ситими, стояв на одній нозі на гребні даху і все про щось поважно думав. Як над хатою пролітав знайомий лелека, тато радо вітав його — закидав голову за спину, змахував крилами і тріскотів дзьобом. У нас, лелек, це найшанобливіше вітання...

А ночами, коли було вітряно чи прохолодно, ми ховалися під мамині крила, як ото ховаються курчата під квочку. Проснешся, бувало, серед ночі, висунеш голову з-під маминого крила, глянеш, а прямо над тобою висить щось чорне-пречорне і дивиться на тебе тисячами блискучих очей. Тобі аж страшно стане від чорної тисячоокої ночі, і ти поспішно сховаєшся під надійне мамине крило.

А вранці, коли проснешся, всюди світло, гарно. Ось-ось зійде сонце. У дворі дід Щедрій вештається, покахикує.

— Гей, лелеченьки?..— гукає до нас знизу.— Доброго вам ранку! Як там наверху, у вашому крилатому сімействі? Всі живі-здорові?.. Ну й добре, що добре.

Як ми, малеча, підросли й уже могли триматися на крилах, то всім сімейством літали на толоку або на озера в заплаві Орелі чи Орельки — попереду, як завжди, тато, за ним ми, малеча, а позад нас мама. А ще нас тато вчив підніматися високо-високо, що село зоставалося далеко-далеко внизу і робилося маленьким, а світ ставав широким, просторим — ні кінця йому, ні краю. І скільки ми тоді бачили доріг, полів, гаїв, річок та сіл! Аж дух захоплювало від висоти і краси. Тато вчив нас ширяти, спираючись крилами на потоки повітря, що піднімалися від землі. Спіймавши такий потік, ширяли, ширяли ми в піднебессі легко, плавно, без жодного помаху крил. А якось тато, пригадую, сказав:

— Старайтеся, діти, щоб швидше стати на крило, бо невдовзі будемо збиратися в далеку-далеку дорогу в теплі краї. Полетимо на зимівлю в Африку.

Почувши таке, я на радощах затанцював, вигукуючи:

— В Африку!.. В Африку!.. В Африку!..

А зараз в Африці бачиться мені, що стою я на хаті в діда Щедрія, і видно мені голубі озера, видно, як толокою йдуть до річки рибалки з вудочками, а шляхами у поле машини мчать...

І так мені хочеться додому, так хочеться..."

Пишу ці рядки взимку.

На календарі — лютий. Місяць, як відомо, не ласкавий, суворий і навіть аж сердитий. Недарма ж у нього і ймення таке — лютий. А чого він лютий, того ніхто не знає. Лютий та й лютий, не всім же місяцям добрими бути.

За вікнами дідової хати гуде-виє невгамовна завірюха, крутять-вертять сніговії, аж дерева — чути — торготять обмерзлими гілками. Хуга така, що задарма і носа на вулицю не виткнеш. Мороз-морозяка зазирає у вікна, розмальовує шибки, але в хату йому — зась! У дідовій хаті тепло, у печі весело потріскують дрівця, іноді з печі чути невдоволене сичання — то потрапило обмерзле поліно, і вогонь витоплює з нього воду, а вона сердито шипить-сичить на нього. А десь на печі співає собі дідів приятель і квартирант-постоялець — цвіркун. Улітку він живе у садку, а на зиму перебирається до діда в хату, "зимувати в теплих краях на печі", як каже старий. Зимуючи там у затишку й теплі, цвіркун співає собі та співає... Дід любить його слухати, а коли, буває, цвіркун довго не подає голосу, то бурчить на піч:

— Чого хоч ти мовчиш?.. Заспівай, прошу тебе. Зимовий вечір довгий, а сьогодні мені щось геть кепсько стало, і думки невеселі в голову лізуть...

Цвіркун відразу ж і озивається, охоче затягуючи свою одноманітну пісеньку, в старого тоді легшає на душі.

— Бо вже не сам,— бубонить він, вештаючись по хаті.— Цвіркун та я, от нас уже й двоє. Вже й сім'я.

Отож я пишу собі та й пишу, вогонь у печі потріскує, цвіркун свою нехитру пісеньку, в якій немає ані початку, ані кінця, "в теплих краях на печі" співає, а місяць лютий за вікном лютує... Таке витворює, таке... І на кого він так розгнівався? Треба про це поспитати в діда, він такий, що все знає.

А ще я думаю про Лелька, як він там зимує за снігами, за морозами, за синіми морями і гарячими пустелями, аж у самісінькій Африці?.. Не близький світ.

"Щоб ви знали, в Африці теж зараз місяць лютий,— пише! Лелько в одному з листів, котрий я вже кілька разів перечитував дідові Щедрію.— Та між тутешнім лютим і приорільським — спільного тільки що назва. Бо у вас зараз зима, від якої ми, лелеки, змушені летіти аж на край світу, в Африці ж у лютому місяці спека стоїть така, що річки висихають і дно їхнє тріскається. Лише де-де червоні калюжки муляки залишаються.

Ось так ми й зимуємо... А втім, це тільки так говориться, що ми, лелеки, зимуємо в Африці, бо насправді ж зими тут немає і не було ніколи. Тут і знати ніхто не знає, що воно таке зима: ні бегемоти, ні носороги, ні буйволи, ні жирафи, ні зебри, ні слони, ні леви. Навіть страуси і ті не знають, що таке зима. І крокодили теж ніколи й нічого не чули про зиму. Тільки чорні грифи, які літають високо-високо, видивляючись у савані поживу, казали якимось, що буцімто на найвищій горі Африки — Килиманджаро — та є справжній, щонайсправжнісінький сніг...

Отака тут зима — спека, спека і спека.

Дощів уже давно не було, в білястому, наче вигорілому небі жодної хмаринки. Над рівниною тремтить сухе і гаряче марево, ані вітерця... Трави в савані вигоріли, дерева стоять голі, без листя і без тіні.

А земля тут не чорна, а червоно-бура. І тому слони теж ходять червоно-бурі (рятуючись од спеки, вони за відсутністю води набирають у хоботи дрібний червоний пил і "обмиваються" ним). А он на півнеба встає коричнева хмара. То в пошуках води пересуваються на захід стада антилоп, а за ними — назирці леви й шакали.

Ось такий тут місяць лютий".

Коли на мить затихає лютування лютого, чути, як лунко і різко (десь, певно, на оголених горбах) репається земля — такі морози! І цвіркун тоді на дідовій печі злякано затихає. Хоча що йому і чого боятись у "теплих краях"?

Репнуло, тріснуло, завило, захурделило, і знову білий світ потонув у сніговій круговерті.

А коли затихне все на якусь часинку, тоді з-за рваного шмаття хмар, що мчать холодним небом, вигляне сонце, і світ білий тоді так і спалахне, так і заіскриться, що аж очам, як дивитися, боляче стає.

А голуба Оріль та дочка її, блакитна Орілька з берегами, в очеретами, лозами і вербами, з озерами й левадами, заплавами й гаями — загачені, занесені снігами. Сплять.

Навіть чорне гайвороння поховалося — такі морози.

А в лелечому гнізді, що на дідовій хаті, у якому народився і виріс Лелько,— біла копичка снігу. Спить воно під білим покривалом, чекаючи весни і, мабуть, сниться йому лелече сімейство. (Дід Щедрій каже, що пташине гніздо, як і хата, коли немає довго господарів, дуже нудьгує від самотності і тому з нетерпінням виглядає своїх постояльців).

Я приїхав у ті краї в лютому, щоб відвести душу підлідним ловом окунів, та довелося чимскоріше ховатися в хаті діда Щедрія — такі морози! Вийду з хати, подивлюся на світ білий, потупцяюсь біля сінешніх дверей і — назад у хату. Пересидіти б у діда цю веремію, та й додому повертатися. Яка вже тут рибалка! Оце б зараз Орілі та Орільці бодай крихту тієї спеки, од якої Лелько в Африці не знає, де подітися!

Згадав Лелька, а він на мене із стіни дивиться. Стоїть на воротах, як у червоних чоботах — високий, гінкий, із сніжно-білим та чорним оперенням, дзьоб розкрив, наче що говорить. "О, як він гарно вміє

клацати своїм червоним дзьобом,— розказував мені якось старий.— Ви б тільки послушали",— додавав він. Як буває в доброму настрої (а вдома, у рідному краї, лелеки завжди в доброму настрої), закине голову на спину, крилами змахує і так мелодійно, так ритмічно стукотить однією половинкою дзьоба об іншу — клац-клац-клац! Трісь-трісь-трісь!.. А потім випростає голову, та як припустить, як припустить той дріб — заслухаєшся! Принаймні, так запевняв мене дід Щедрій і, зітхнувши, додавав:

— Шкода, що в мене немає таких слів, якими б я міг передати всю музику його клацання!

Дід Щедрій (як ото Лелько на ворота став) попрохав сусідського хлопця Мишка: клацни, каже, мені Лелька на згадку, бо як полетить у ту Африку, то не знаю, чи й дочекаюсь його повернення... Мишко (а він днями бігав по селу з фотоапаратом "Зміна", вчився фотографувати) і клацнув. Ще й карточку старому приніс, а Лелько на ній, як живий — стоїть на воротах у червоних чоботях. Картинка! Щедрій за таку карточку насипав малому фотографу повну пазуху груш (а таких груш, як у діда Щедрія, немає ніде у світі, і Мишко те добре знав, бо не раз і не двічі тихцем лазив трусити дідову грушу), ще й пообіцяв йому, як пенсію получити, "канахветів" купити. А карточку вставив у дерев'яну рамочку, яку сам і змайстрував, та й почепив її на стіні. Отам, де картонка його сина висить. Поряд. На одній карточці білий лелечич на воротах стоїть, а на другій — білявеньке хлоп'я щербатеньким зубиком посміхається. Теж на воротах стоїть. Карточка давня, ще довоєнна, вже й потемніла, але ще видно біляве хлоп'я і веселооку хитру посмішку його. Ось так вони й висять у діда в світлиці: зліва — Лелько, а праворуч — Лесик (так звати дідового сина).

— Ну й морозяка, аж хурчить!..— у чорній кожушині, увесь обмерзлий, з білими бровами й білою бородою, крекчучи, заходить до хати господар і хукає на заляклі, почервонілі руки.— Скажений! Прямо тобі збісився. І вдяганка ж на мені непогана, а тіло, як наче хто голками коле. Аж душу виймає. А на Орелі бабахнуло, як з гармати. Аж лід розвернуло — такі

морози! Давно такої зими не було, постарався лютий. Чи, може, хто його обидив?

— Як це місяць можуть обидити? — питаю.

— А так... обізвав його хтось злим, от він і сердиться,— гомонить старий, роздягаючись.— Він хоч і лютий, а добрий. То у нього служба така — морози та сніговії на нас наганяти. А коли його обидиш чи злим словом обізвеш, от він тоді й виходить з себе та сердиться. А як до нього ладиком, ладиком, то й лютий тоді лагідніє. Еге, від доброго слова ще ніхто злим не ставав.

Побачив, що я стою біля фотографії на стіні, і собі підійшов.

— Еге, Лелько любив на воротах стояти. Ще як літати вчився, то з хати на ворота, то з воріт на хату. А коли хто мимо двору йде чи іде, то він з цікавості на воротах стане і придивляється: а хто ж то йде чи іде?.. Цікавий був,— помовчав, відбираючи з бороди та вусів крижані бурульки. — А Лесика моєму,— кивнув на фотографію сина,— тут шість годочків. Це його знято в те літо, як він собі крила змайстрував.

Я чув про це від дідових односельців, але краєм вуха, тому прохаю старого розповісти детальніше.

— Синочок мій ще змалку небом марив... Усе було до лелек на хаті придивляється: як вони на хату сідають, як крила свої складають за спиною, та як їх випростовують, та в небо злітають... Дуже бо Лесика мого небо, крила цікавили. Таке вже вдалося, хлоп'я моє білявеньке — небо його до себе манило і кликало. Тож якось надумав Лесик змайструвати собі крильця. За хатою в малині ховався, щоб ніхто не бачив. З молодії лози їх виплів, а зверху полотном обтягнув (полотно те у матері в скрині поцупив. Як вдома нікого не було, то він на хату по драбині виліз, якось собі до рук ті крильця приладнав і з хати стрибнув. Це ж треба, га? Добре, що хоч на копичку сіна впав, не покалічився,

слава тобі... Зізнаюсь, під гарячу руку хотів було його ремінцем відшмагати... Замахнувся, а він зіщулився, на мене дивиться і каже: "Хоч убийте, тату, а все одно буду літати!.." В мене й рука опустилась... І в кого ж ти, питаю, таке крилате вдалося?.. Мовчить та сопе... І таки домігся свого, після школи в аероклуб поступив. А звідтоді і пішов по льотчицькому, значить, ділу. Бо дуже його небо вабило. На роду видно в нього так було написано — у небі літати. А коли що на роду написано, то так в людини й буде. Така її, значить, планида...— Помовчав, посміхнувся сам до себе чи до своїх спогадів.— Я Лесика після того польоту з хати лелечиком став звати. Лелечик ти, кажу, мій крилатий, полетиш у небо, а з ким же ми з матір'ю зостанемось?.. І полетів мій лелечик...— зітхнув.— Ат, що там! Минулого не повернеш...— Знову помовчав, на фотографію сина дивлячись.— Так ото Лесик мій і знятий у те літо, як крильця собі змайстрував та з хати на них стрибнув. Його потім сільські хлопці льотчиком дражнили. За той політ. Та він не ображався, навпаки — гордився. А Лелькові,— кивнув на карточку птаха,— крил майструвати не треба. Свої має. На них аж до Африки долетів.

З печі озвався цвіркун — затягнув свою вічну пісеньку.

— Добре цвіркуну,— посміхнувся старий.— Нікуди йому у вирій не треба літати. На піч заліз, от вже й у теплих краях...

Повечеряли картоплею з оселедцем (улюблена дідова їжа) і вже хотіли було лягати, як старий раптом спохопився.

— От пам'ять! — ляснув себе долонею по лобі.— Геть усе забувається. Та я ж од Лелька листа отримав. Пише, що вони, лелеки, вже й додому збираються.

— Так ще ж тільки лютий. Чи не рано?

— Еге, а дорога далека. У лютому почнуть, навесні якраз і до нас долетять... Та ти прочитай, прочитай, Лелько про все пише...

"Ви, люди, мабуть, нічого не чули і нічого не знаєте про Велику Лелечачу Раду? — запитував у своєму листі Лелько і сам же й відповідав: — Так ось на Велику Раду мудрий лелечий народ збирається двічі на рік: перший раз — у вересні — жовтні, перед вильотом на зимівлю до Африки, і вдруге — вже в Африці — у лютому місяці, перед поверненням на батьківщину. Великі Ради збираються за принципом земляцтва: у дніпровських, наприклад, лелек своя рада, у деснянських — своя, у прип'ятських — своя, ну і так далі... І ось діждалися і ми, орільські лелеки, свого часу. Хто перший вигукнув: "Додому!.." — невідомо, а тільки в повітрі так і чується: додому, додому, додому... Ніби хтось у тобі сидить, у твоєму єстві, у крові твоїй і шепоче тобі: вже лютий, пора додому, додому, додому... Зустрінуться двоє лелек — на землі чи в небі — і замість привітання вигукують:

— Додому!..

— Додому!..

Та ось уже над саваною і клич пронісся:

— Гей, орільські лелеки, збирайтеся на Велику Раду!

З усіх усюд злітається лелечий народ. Летять поодиночі, парами, по троє, по десять, і всі летять на Велику Раду в передчутті далекої дороги. І в кожному помахові крил чути: додому, додому, додому... Ох, як хочеться додому!

Страуси, котрі трохи знають нашу мову, тільки дивуються: ви, лелеки, живете вдома, в Африці, а кудись іще збираєтесь? Хіба у вас дві домівки і два рідних краї?

Та ось вже ми злетілися і розсілися на високому дереві, яке тут називається баобаб. І коли всі зібралися і вгамувалися, слово взяв Найстаріший і Наймудріший лелека і так сказав:

— Червонодзьобі і червононогі сини лелечого народу! Брати і сестри орільські! Чи не забули ви, який зараз місяць?

— Не забули, не забули! — хором одказуємо.— А місяць зараз лютий. І він уже кінчається. Додому пора! Пора додому!

— Так, місяць зараз лютий, а в лютому ми завжди збираємось і відлітаємо в рідні краї,— казав далі Найстаріший і Наймудріший лелека.— Ми всі земляки, всі з одного краю, який зветься Приоріллям, бо всі ми колись народилися і вирости на берегах голувої Орелі, її боліт та озер. Зараз вдома лежать білі сніги, і холодні морози там лютують, та доки ми долетимо до Європи, там уже буде місяць березень чи й квітень, вдома нас зустріне весна-красна.

Потім Велика Рада затвердила маршрут перельоту Африка — Приорілля: Кенія, Судан, Єгипет, Аравія, далі понад середземноморським узбережжям Турції, далі Балкани, а звідти і на Україну.

Політ буде, як завжди, здійснюватись на висоті дві тисячі метрів, за день, залежно від обставин, пролітати сто — сто п'ятдесят кілометрів, використовуючи в основному потоки повітря, що йдуть від землі — так легше долати тисячі і тисячі кілометрів, що відділяють Африку від Європи.

Стартуємо зараз, у лютому, і, як усе буде добре і благополучно (так говорять старі лелеки), то десь у кінці березня — на початку квітня ми будемо вдома.

Аж не віриться — вдома...

Як заплющу очі, так і бачу голуву Оріль, бачу заплави і левади, блакитну Орільку, бачу село і хату вашу, діду Щедрію. І так щось солодко защемить тоді на серці, що аж плакати хочеться... Але ми, лелеки, ніколи не плачемо. А далека дорога мене не лякає. Старі, бувалі лелеки кажуть:

як трудно, як тяжко не буває в дорозі, а коли пам'ятаєш свій край, коли бачиш його перед собою, коли тебе кличе Всеперамагаючий Голос Предків, коли ти летиш не на чужину, а на батьківщину — тоді де й сила береться в крилах, самі тебе крила несуть, несуть, несуть..."

— Правду мій Лелько пише,— замислено озвався дід Щедрій, як я дочитав листа (у словах "мій Лелько" вчувалася гордість).— Хоч і молодий він ще, а — мудрий. Розуміє, що й до чого. Я ось тільки раз на своєму віку і залишав рідний край, як на війну йшов, але він мені — і бачився, і марився, і снівся, і ввижався... І село рідне, і Оріль з Орількою, і заплави з озерами, і поля, і увесь білий приорільський світ всю війну стояв у мене перед очима, в душі моїй стояв. А коли в травні сорок п'ятого повертався додому з Берліна, то, віриш, летів наче на крилах. І навіть здавалося, що є в мене крила за плечима, що вони мене до рідного краю несуть, несуть, несуть...

Помовчав, дивлячись у розмальоване морозами вікно, і в його просвітлено-зажурених очах я на мить побачив ту далеку весну сорок п'ятого, коли старшина Щедрій повертався до рідного краю з війни і несли його додому не знищимі пекельним вогнем широкі крила...

Було вже за північ, старий погасив світло, але ми довго не спали тієї ночі — гомоніли про се, про те... Чи просто мовчали, прислухаючись, як за стіною гуде-вие лютий... Потім господар, крячучи, поліз у піч "у теплі краї" до цвіркуна і бурмотів там, що він уже негодящий, що йому, напевне, тільки й лишилося, що лазити у вирій "у теплі краї печі".

Наспівавшись, старий цвіркун затих — пригрівся та й задрімав напевне. В хаті запанувала тиша, тільки чути було, як цокають на стіні ходики.

Я лежав на лаві, накрившись дідовим кожухом, і дивився у замерзле вікно, що біліло в північній хаті. В кутку нижньої шибки, певно, була щілина, задувало знадвору, і тому той куточок не замерз. Через ту крихітну

ополонку дививсь я на білу ніч. Віхола-хурделиця поволі вгамувалася, виглянув місяць, і все навколо заіскрилося. Місяць видався мені такою холодною льодинкою, що я щільніше загорнувся в кожух і невдовзі заснув.

І снилося мені, що я сиджу на галасливій лелечачій раді в Африці, біля кенійського озера Вікторія, і слухаю, як гомонять приорільські лелеки про переліт додому. Як рясно їх злетілося до баобабу в савані! І гілля з-за них не видно. І буцімто я теж сиджу на гілці того "мавпячого дерева" — баобабу, а поруч мене сидить дідок — симпатичний такий... Придививсь я, аж то лютий місяць. І переконує мене, що він зовсім і не злий, і не лютий, як то ми думаємо про нього і звемо його, що він просто образився на нечемних людей і тому лютує...

А в савані ходять страуси, поглядають на лелечачу раду і так між собою гомонять:

— Дивні ці лелеки! Живуть вдома, в Африці, а тоді раптом кудись надовго зникають і знову повертаються. Щоб знову кудись зникнути. І не набридне ото їм літати туди й сюди?!

А місяць лютий, котрий сидів біля мене на лелечачій раді, все переконував мене, що він зовсім-зовсім не лютий і навіть не сердитий. Я підтакував йому. Лютий і справді видався мені в Африці добрим і ласкавим дідусем, дуже схожим на діда Щедрія...

А на ранок, так і не половивши окунів в Орелі, першим автобусом, вистудженим, у якому я довго не міг зігрітися, поїхав у місто, пообіцявши старому навідатись по весні...

І скільки їхав крізь заметілі та білі сніги, бачив перед собою залиту сонцем, спечену сонцем, не знайому мені савану і приорільських лелек на високому дереві, що називається в Африці так кумедно: баобаб.

Весною, будучи у відрядженні в тих краях, вирішив я заодно, як вибереться вільна година, провідати діда Щедрія.

Та вдома старого не виявилось. Сусіда сказав, що він ще зранку потягнув кудись возик. Обіцяв повернутися під обід.

Було вже ополудень, і я, присівши на колоду, вирішив — дочекатися старого: бо ж давненько не бачились. А присівши, задумався, замріявся, ніжачись у промінні ласкавого сонечка.

Приоріллям ішла весна, і я на повні груди вдихав її прозоре, чисте повітря, відчуваючи в душі якесь оновлення. Дідів двір уже захопив молодий спориш, розлігся в дворі смарагдовими килимами і такий був ніжний та пишний, що я, простуючи двором, остерігався, щоб не оступитися, бува, ненароком зі стежки і не наступити на нього, не зім'яти, не забруднити чорноземом, що поналипав до підшов, його зелене крихітне листячко.

На причілку хати шматками весняного неба блакитніли півники, попід тином, поспішаючи, щоб випередити конкурентів за місце під сонцем, пішла в ріст кропива. Кілька кущиків її було зрізано, зрізи свіжі. "Старий уже зварив зелений борщ з молодю кропивою", — відзначив я про себе.

Та ось почувся віддалений скрип, що все ближчав і ближчав, і я вже почав розрізняти вищання коліс возика. Звівшись, підійшов до воріт. Так і є: дід Щедрій неквапом тягне за собою маленький візок на двох високих колесах. Привітавшись, я допоміг старому затягти у двір візок і зачинив ворота. Старий, посміхаючись, рукавом витирав запотілого лоба.

— Укоськали старого коня круті дороги, — наче виправдовуючись за свою слабкість, мовив Щедрій, — Нічого ж такого й не привіз, а вже геть ухоркався.

У візку лежало старе колесо від гарби із розсохлим обіддям, потрощеними спицями та втулкою.

— За колгоспною майстернею розбиті вози бур'янами заростають,— розказував дід.— Не так вози, як те, що від них зосталося. То задок, то передок, дишло чи колеса... Нікому вже не потрібні вози, бо немає в колгоспі коней — все трактори та машини. То я і забрав це колесо. Для воза воно вже не годиться, а мені...

— Для чого? Колесо вже ні на що не придатне.

— А от і неправда, а от і неправда,— жваво і якимось по-дитячому вигукнув старий.— Годиться! Останню свою службу воно ще послужить.

І подав мені папірець.

— Читай, що Лелько днями написав.

І я прочитав:

"...своєю сім'єю мені вже час обзаводитись, як обзаводиться нею у нашому крилатому племені кожен лелека. Назнав я тут одну молоду та гарну лелечку, теж із наших, із орільських. Звати її Леля. Вона мені дуже до вподоби. Просто дивно, що ми раніше не знали одне одного. Як тільки повернуся додому, то відразу ж заходжуся коло гнізда. Доки Леля прилетить (а лелечки в нас прилітають пізніше), наше спільне гніздо буде готове і чекатиме на свою господиню. А я стоятиму край гнізда і клетотом вітатиму свою Лелю... Ой, як то хороше буде, яке то гарне життя у нас почнеться! І будуть у нас білі лелечата, і дивитимуться вони на світ білий, на край свій, на Оріль з Орількою, як я колись дивився з батькового. І в приорільському небі — високому та дзвінкому — вчитиму я дітей своїх літати... Ой, як хочеться додому, цим тільки й живу..."

І квапна приписка:

"Завтра вилітаємо. Завтра вранці. Чекайте мене, діду, з молодого дружиною. Ваш Лелько".

(Цей та інші листи Лелька написані ним, звичайно, лелечою мовою, але автор, розуміючи, що читачі не знають лелечої мови, подає їх тут у власному перекладі українською).

Як я листа дочитав, старий на свою хату кивнув.

— Гніздо лелече бачив? То лелькового батька гніздо. Прилетить він з матір'ю до своєї господи, а синові його, Лельку, де поселитися? Спробуй в селі знайти місце для гнізда, коли хат, таких, як у мене, критих соломомою, більше немає. Все шифер та бляха. А на шифері та блясі гнізда не змостиш. От я і хочу допомогти Лелькові. Бачиш он ту тополю, що біля двору росте? Висока, гінка, а вершок уже всох. От би його спилати та в розвилці і примудрувати колесо — кращої основи для гнізда годі й шукати. Прилетить Лелько, побачить колесо на тополі і скаже: "Спасибі, діду, це те, що треба..." — Старий посміхнувся.— Може, так і не скаже, але неодмінно подумає так. По-своєму, по-лелечому, а що вже мені подякує, то це вже точно. Та й заходиться на колесі мостити своє гніздо. А з тополі далеко видно, зелений кут Орелі та Орельки як на долоні. Гарно буде лельковим діткам сидіти в такому гнізді. А неба скільки над головою, скільки неба! Живи! Радуйся!..

Вирішили не відкладати задуманого на завтра, а відразу ж взялися за діло. Дід Щедрій до колеса прив'язав вірьовки. Потім погукав свого сусіда, і ми з ним, як молодші, полізли на тополю, спилали сухий вершок, а тоді на вірьовках витарабанили туди старе колесо. Вмостили його в розвилці гілок, для безпеки в кількох місцях ще й прикрутили його дротом — кращої основи для майбутнього лелечого гнізда і справді годі й шукати.

Спустилися на землю задоволені, помили руки, а дід Щедрій тим часом насипав у три полив'яні миски зеленого борщу з молодою кропивою, хліба нарізав, до хати запросив обідати.

— Пом'янемо,— сказав,— тих, хто в польоті — одноденному і вічному. Тих, хто летить до рідного краю. Щоб дорога їхня була щасливою. В кого ж політ вічний — хай буде їм вічний політ!

А з стіни, з дерев'яної саморобної рамки, дивився на нас Лелько, а біля нього, з іншої дерев'яної рамки, посміхався щербатеньким зубиком Лесик, білявенький дідів синок, котрий змайстрував колись собі крила та й полетів у небо. І батько все життя виглядає його з неба, та й зараз ще виглядає, бо надія у батьковім серці вічна.

Останній лист від Лелька був коротким:

"Вже залишилася позаду Кенія (вдалині майнув і зник за обрієм Індійський океан), Ефіопія, Судан, де Білий Ніл, зливаючись з Голубим Нілом, утворює Великий Ніл, пролетіли Єгипет з жовтими гарячими пісками й високими пірамідами і вже обминаємо Червоне море. Як пройдемо Аравію, то відразу ж надішлю вам звістку про себе. А за Аравією вже буде легше: узбережжя Середземномор'я, а там — Балкани, а за ними вже й до України поруч...

Але попереду — Аравія.

Попереду Аравія".

— Попереду Аравія,— замислено повторив старий і враз захвилювався.— А чого це він так пише: як пройдемо Аравію, то вістку дам?

І запитливо й тривожно дивиться на мене.

— Чому?

Я міг розповісти старому, що на всьому шляху з Африки до Європи підстерігає лелек небезпека, і гине їх в далекій і трудній дорозі чимало. Особливо в північній Африці, де місцеві племена полюють на них з луками (там лелека така ж дичина, як у нас качки). Але найтяжчий і найнебезпечніший відрізок шляху — Аравійська пустеля. На сотні кілометрів простилаються внизу гарячі піски, над якими лютують жахливі піщані бурі, повітря — сухе і гаряче. Там не просто спека, там — пекло. Там — смерть. І — ні краплини води. їжі ніякої, хіба що сарана. Але це, як пощастить її знайти. Пустеля дихає полум'ям, вітри гарячі й пекучі. І над цим пеклом, що спопеляє все живе, треба летіти дні і ночі. Дні і ночі.

Орнітологи підраховали: кожний третій лелека гине над Аравійською пустелею.

Кожний третій падає білою грудкою на пекучі піски Аравії.

А обминути їх ніяк, дорога додому лежить тільки через те пекло.

Про все це я міг розповісти старому. Міг і не міг.

Натомість я пробурмотів щось бадьоре. Що, мовляв, нічого особливого в тій Аравії... Піски як піски. Ну, може, трохи сонце сліпить... А піски... піски й на березі Орелі трапляються.

— Попереду — Аравійська пустеля,— не слухаючи мене, сам до себе промовив старий.— І кожного вона чекає попереду. Одних раніше, других пізніше, але вона чекає, і її треба здолати, щоб дістатися до рідного краю...

Чекали ми вістки від Лелька, що він благополучно здолав Аравійську пустелю, чекали аж до травня, та так і не дочекалися...

На початку квітня прилетів Лельків батько.

Присівши на дідову хату, старий лелечич, навіть не відпочивши з дороги, відразу ж заходився лагодити гніздо.

Квапився.

До кожної лелечки, що пролітала над селом, радісно клекотів — дружину свою виглядав.

Днів через три і вона прилетіла.

Ах, як вони клекотіли, вітаючи одне одного, як клекотіли!

У них було стільки радості, що вони не знали, як її вихлюпнути, як її подарувати одне одному. І присідали, і крилами махали, і голови на спину закидали, та все радісно-збуджено тріскотіли дзьобами — та так мелодійно, ритмічно!

Цілий день раділи одне одному і ніяк не могли нарадітися, що вони здолали важку дорогу, перелетіли Аравійську пустелю, що вони знову удвох, що вони в рідному краї і попереду в них буде стільки днів ясних і ночей зоряних під високим приорільським небом! І вони знову і знову клекотіли, махали крилами і церемонно кланялись одне одному...

А старий сидів на призьбі, слухав їхній буряний клекіт і казав, киваючи білою бородою:

— Та воно й так... Добре зустрічатися, коли є з ким...

І бачилась йому інша весна, коли він з війни повертався. Не доїхавши попуткою до свого села, зіскочив на ходу. Нетерпіння було таким, що вирішив пройти до своєї вулиці навпростець, городами. Шинель на руку

перекинув, за плечі — речовий мішок, кашкет набакир збив, накрутивши на палець чуб на скроні, і подався городами, стискуючи в кишені саморобний, з авіаційного дюралю портсигар — у ньому, в махорці, лежали сережки для Катерини.

Катерина любила сережки.

За роки окупації він не сподівався на вістку, та після звільнення села, скільки не писав додому — жодної відповіді. Утішав себе, що, мовляв, війна іде, що пошта нерегулярно працює, все може бути... От з'явиться він негадано і зустрине його...

Рідна хата зустріла його високим та чорним бовдуром, на якому галки вже змостили гніздо, та недогорілими кроквами і задимленими стінами.

Вишні на причілку теж стояли чорні, і над ними гули бджоли, не впізнаючи знайомих вишень та дивуючись, певно, чому вони не квітнуть біло-біло?..

Щедрія обступили сусіди.

Вони мовчали. А на високому чорному бовдурі галасували галки. Та над чорними обгорілими вишнями гули бджоли — шукали квіт і не знаходили його.

Катерину розстріляли в сорок другому, як матір офіцера-льотчика і дружину фронтовика-комуніста, розстріляли на кладовищі.

Стоячи під дулами автоматів, розказували йому односельці, Катерина дивилася в небо — може, сина-льотчика виглядала? Може, здавалося їй в останню мить її життя, що вирне з-за хмар коханий синок на крилатій птиці і порятує її...

Щедрій поклав на її хрест сережки і пішов відбудовувати хату.

Треба було жити і чекати з війни сина.

Чекаючи сина, він відбудував хату і посадовив нові вишеньки.

Минув травень.

Весна була ще в розпалі, стояли дні ясні, чисті, дзвінкі, ночі темні, зоряні, теплі. Стара тополя тихо шелестіла молодим листям, тільки на її вершку чорніло ніким не займане колесо.

Лелько не повернувся.

Не судилося йому збудувати власне гніздо, виглядіти з ньому лелечат і вчити їх лету у високому і дзвінкому приорільському небі... Колесо так і лишилося ніким не займаним.

Випала молодому лелечичу Аравійська пустеля.

У негоду чи у вітряний день скрипить стара тополя, чорне колесо на своєму вершку гойдаючи. Не стало воно гніздом.

Іноді старий лелека прилетить на те колесо, стане, зігнеться, вбере голову в плечі, настовбурчить пір'я і стоїть так довго-довго. Буває, що й у нічній пітьмі біліє самотиною на тім колесі.

— Годі, годі вже...— обізветься до нього дід Щедрій (а може, не так до лелечича, як до самого себе, до думок своїх болючих).— Лелька свого ти вже не повернеш. Кожного з нас чекає своя Аравійська пустеля. Кому випаде перелетіти її, кому крила тільки обсмалити, а кому і впасти на гарячий пісок. Лелько впав, інші перелетіли пустелю, так вашому лелечому роду і не буде переводу.

Помовчить і знову гомонить. Чи до лелеки, чи до самого себе.

— Життя, як теє море... А в пісні як співається?.. Доки море перелечу, крилоньки зітру...

Минуло ще кілька років.

Дід Щедрій геть побілів, і коли сидів на ослінчику під розквітлою вишнею, то здавалося, що його біла борода теж по весні розквітла вишневим квітом.

Йшла його вісімдесят сьома весна.

— Це ж треба стільки прожити, га? дивується старий,— Вісімдесят сім годочків, як один день! Вже давно Катерина з сином до себе кличуть, а я все живу та живу...

Згадував сина, білявенького Лесика із щербатеньким зубом.

У сорок першому Лесик уже був лейтенантом. У кінці травня сорок першого мав приїхати до батьків у відпустку. Катерина хату вибілила, зіллям її завітчала, а він вудочки лаштував — Лесик у листах похвалявся: як приїду у відпустку, то відразу ж за вудки і до Орелі!.. Та все в листах доскіпувався, чи беруть в Глухому озері щуки, а на Орелі, біля засохлої верби, окуні?

Замість відпустки Лесик вилетів на фронт.

Фотографії обіцяної так і не надіслав, і лишилася від нього та, єдина, де він знятий ще хлопчиком на воротах...

Лесику було в сорок першому двадцять, батькові — сорок п'ять.

Ідучи на війну, Щедрій казав:

— Якщо моєму роду випаде зустрітися з кулею, то хай вона дістанеться мені. Я пожив більше, та й щастя любові спізнав. А Лесик ще тільки починає жити — не можна йому з кулею зустрічатися. Йому ще треба по війні гніздо своє вити, радість любові спізнати, дітей виростить і в світ білий пустить...

Ворожа куля таки випала їхньому роду, тільки прийняв її Лесик.

Не перелетів він криваве море війни.

Не повернувся він до рідного краю, не вийшов росяним ранком з косою на луки, не посидів з вудочками біля Орельки, не цілував дівчат і дітей своїх не лишив у світі білому.

Чекав його батько аж до сорок сьомого.

А тоді прийшов папірець: у сорок третьому капітан Л. Т. Щедрій не повернувся із бойового завдання.

Він не повернувся з польоту і досі.

Капітаном сина свого Щедрій не уявляє, бо так і не побачив його жодного разу в офіцерській формі з погонами. Син назавжди залишився в його пам'яті білявеньким хлопчиком із щербатеньким зубиком, невгамовним Лесиком, котрий потай од батька-матері майструє собі за хатою крила...

А вишні квітнуть, а бджоли гудуть, а весни йдуть і йдуть, а старий все сина свого згадує та виглядає... А раптом? Серце не хоче змиритися, що сина немає, а пам'ять вічно жива, не хоче забути його образ.

А син усе не повертається і не повертається з бойового польоту.

А наступної весни, як ховали Тараса Микитовича Щедрія, прилетіли до його двору із теплих країв двоє молодих лелек — він та вона. Хазяйновито оглянула та пара колесо на тополі, і молоді лелеки церемонно розкланялись на колесі одне одному і скріпили тим ритуалом неписану свою шлюбну угоду.

Так у світі крилатих народилася ще одна сім'я.

Коли старого — геть білого в червоній труні — виносили з двору, лелече подружжя мостило собі гніздо на високій тополі.

А над ними, над селом, над Орілью з Орількою, над усім приорільським краєм весняними вітрами дзвеніло високе голубе піднебесся, і молоді лелечки, в злагоді гомоніли між собою, що як то добре буде їм, коли вони навчатимуть у рідному небі дітей своїх високо-високо літати.

Бо крилатому роду нема переводу.